

HEYKEL SANATININ TÜRK KÜLTÜRÜ İÇİNDEKİ YERİ VE YERVANT OSKAN EFENDİ

Derya Uzun^{1*}

¹ Batman Üniversitesi, Meslek Yüksek Okulu, Geleneksel El Sanatları Programı, Batman

*derya.uzun@batman.edu.tr

Özet: İslam dininde gerçekleri tam olarak bilmeyenler, güzel sanatların günah olup olmadığı konusunda etraftan yada ailelerden aldığı terbiye veya işittikleri doğrultusunda ele alırlar. Evet gerçek olan şudur ki, İslamiyetten önce Arap dünyası putlara tapınmaktadır. İslamiyet kabul görünce de, bu putlara tapınmanın cahillik ve yasak olduğu anlatılmaya çalışılır ve bu doğrultuda putlar yok edilirler. Kesin olarak Kur'an'da "putlara tapınmayı" yasaklayan ayetler vardır ; "Ya Muhammed, sen onlara (putperestlere) söyle ki, Allah'tan başkasına mı ibadet edersiniz? Sizin ibadet ettiğiniz şeyler (putlar) size menfaat ve mazarrat vermeye muktedir değildir". Bu bağlamda, resim veya heykel sanatları insanları putperestliğe götürür inancında olanlar çoğalmıştır. Gerçek manada "resim yada heykel" yapmak yasak olmamakla birlikte, söylenen hadislerin İslam ülkelerinde sanatı etkilediği bir gerçektir. Ancak her şeye rağmen, heykel gibi üç boyutlu bir sanatın yada kabartmaların erken devirlerde yapıldığına da tanıklık edilmektedir. Türk heykel sanatı da, ister istemez bu yanlış anlaşılmalardan etkilenmiş ve gerçek anlamda bir heykel eğitimi ancak 19.yüzyıl sonlarında başlayabilmiştir. Bunun için "Sanayi-i Nefise Mektebi"nin kurulması, heykel bölümünün açılması ve başına da "Yervant Oskan Efendi"nin geçmesi beklenecektir.

Anahtar Kelimeler: Sanat, Heykel, İslam, Sanayi-i Nefise Mektebi, Yervant Oskan

The Art of Sculpture and Its Role in Turkish Culture and Yervant Oskan

Abstract: In Islam, who do not know the full facts, the issue of whether he fine arts of sin, or families, the surroundings are handled in accordance with decency, or hear. The Arab world adore idols before Islam . This is a fact. Accepted in the sight of Islam, the worship of idols, and it tries to be told by ignorance and it is forbidden in this direction are not idols. To be precise, the Qur'an, "The worship of idols, which forbids". There is certainly, " Muhammad, you are to them (the pagans) say that the worship Fortunately, someone else will do? Things that you worship (idols) are not able to give you the benefits and mazarrat ". Real sense, "is a picture or sculpture," although not forbidden to do, rumored to be a fact that influenced the art of the hadiths in Islamic countries. However, in spite of everything, a three-dimensional art such as statues or reliefs are witnessing the early ages was done. Turkey in the art of sculpture, and a true inevitably influenced by the wrong understanding sculpture training, but has been able in the late 19th century. To do this, "The School of Fine Arts," the establishment, and the beginning of the opening of the sculpture section of the "Yervant Oskan " will be expected to pass.

Keywords: Art, Sculpture, Islam, The School Of Fine Art, Yervant, Oskan.

İslamiyetten önce Arap dünyası putlara tapınmaktadır. İslamiyet kabul görünce de, bu putlara tapınmanın cahillik ve yasak olduğu anlatılmaya çalışılır ve bu doğrultuda putlar yok edilir. Kur'an'da "putlara tapınmayı" kesin olarak yasaklayan ayetler vardır. Bunlardan bir kaçışunlardır ; "Ankebut suresi, 29-17 ve 25"; "Siz Allah'ı bırakıp sadece birtakım putlara tapıyor, asılsız sözler uyduruyorsunuz. Bilmelisiniz ki, Allah'ı bırakıp da taptıklarınız, size rızık veremezler. O halde rızık Allah katında arayın. O'na kulluk edin. Ancak O'na döndürüleceksiniz". "(İbrahim onlara) dedi ki: "Siz, sırf aranızdaki dünya hayatına has muhabbet uğruna Allah'ı bırakıp birtakım putlar edindiniz. Sonra kıyamet günü (geldiğinde) ise, kiminiz kiminizi tanımayacak, kiminiz kiminizi lanetleyecektir. Varacağınız yer cehennemdir. Ve hiç yardımcınız da yoktur."; "Enbiya suresi, 21-57"; "Allah'a yemin ederim ki, siz arkanızı dönüp gittikten sonra, ben putlarınıza elbette bir tuzak kuracağım". ; "İbrahim Suresi, 14-35"; "Hatırla ki; Bir zaman İbrahim şöyle demişti: "Rabbim! Bu şehri güvenli kıl! Beni ve oğullarımı putlara tapmaktan uzak tut!" [1].

Kuran'ı Kerim'de ilahi azaplar içinde tarihten silinmiş pek çok kavmin hikayesi anlatılırken, bunun en belirgin sebebi olarak "şirk koşma ve putperestlik" olduğuna değinilir.; "Ey iman edenler, şarap, kumar, ensab ve fal okları şeytan işi birer pisliktir. Onlardan sakınınız ki felâhe eresiniz ". Bu ayette geçen ensab "ibadet kastı ile dikilen putlar" ı anlatmaktadır. (Maide Suresi 5-90) [2].

Genel olarak İslamiyette etkisini hissettiren hadisleri sıralamakta fayda vardır;

" İçinde köpek ve canlı hayvan sureti bulunan eve rahmet dileyici melekler girmez".

" Melekler içinde suret bulunan herhangi bir eve girmezler".

" Hz.Ayşe anlatır: Ben peygamberin bir gazaya çıktığını gördüm. O sırada ben kenarları saçaklı bir yatak örtüsü almış ve bunu kapı üzerine asmıştım. Peygamber dönüp geldiğinde bu perdeyi kapıda gördü. Ben peygamberin yüzündeki hoşnutsuzluğu hissettim. Peygamber perdeyi çekti hatta onu yırttı. Yahut kopardı da: "şüphesiz ki Allah bizlere duvarın taşını ve toprağını böyle suretli kumaşla örtmemizi emretmedi", buyurdu. Ayşe; " mutakiben biz örtüyü parçaladıkta iki yastık yaptık. Bu iki yastığın içine hurma yaprakları doldurdum. Peygamber bu işimi bana karşı ayıplamadı" demişti. Ayşe şöyle dedi. "bizim kendisinde kuş şekli bulunan bir perdemiz vardı. İçeri giren kimse onu karşıladı. Bir gün resullullah bana: " bunu çevir. Çünkü her girişimde bunu görüyor ve dünyayı hatırlıyorum" buyurdu. [3]

Ayşe şöyle dedi. : " ben suretli ince bir perdeyi kendime perde edinmiş olduğum halde yanuma resullullah girdi. Benim perdeyi görünce yüzünün rengi attı. Sonra perdeyi uzayıp aldı ve yırttı. Bundan : "Allah'ın yaratmasına benzetmeye çalışan kimseler kıyamet gününde insanların en şiddetli azap görecektir" buyurdu. [4]

"Ayşe'nin kendisinde bir takım tasvirler bulunan bir kumaşı vardı. Bu kumaş bir raf boyunca uzatılmıştı. Peygamber o rafa doğru namaz kılardı. Bir defa "o perdeyi benden geriye al" buyurdu. Ayşe dedi ki: "ben de onu geriye aldım da, müteakiben ondan birkaç yastık yaptım." [5] "Kabirlere, velilere veyahut nebi resimlerine tapanları tel'in etmektedir". [6]

Genel olarak bu tarz hadisler neticesinde, resim veya heykel yapmanın günah olacağı inancı yerleşmekle birlikte, "İslamiyetin putperestlik devrinde, putlara tekrar dönülmesin diye onlar yok edilmişlerdir. Ancak şimdi günümüz insanının putperest olması olası değildir. Onlarla yapıcı veya taşıyıcı olarak ilgilenmekten bir zarar çıkmaz" diyerek bir yumuşamayı dile getirenler de yok değildir. [7]

İslamiyetin etkileri sanat dünyasına, özellikle de heykel sanatına nasıl yansımıştır? İslam ülkeleri, özellikle de Türkler söylenenler hadislerden ne kadar etkilenmişlerdir? Bunun yanıtını bizlere kültürel değeri olan eserler vermektedir. İslami etkilere rağmen aslında bir çok İslam devletinde resim ve heykelin ya da kabartmanın yapılmış olduğu görülmektedir. Bu bağlamda en önemli örnekler arasında Emevi veya Abbasi yapıları verilebilir; 728 tarihli *Kasru'l Hayru'l Garbi*, *Mışatta* (743?) ile *Hırbetü'l Mefcir* (743-48) ve yine 711-715 tarihli *Kusay-ı Amra Sarayları* bu bakımdan oldukça önemlidir.[8]. Ayrıca Arap dünyasında yaklaşık 630'lu yıllarda, Buhara ve Semerkant kentlerinde heykel üretim merkezleri olması ise dikkate değerdir.[9].

Kasrü'l Hayri'l Garbi'deki heykel ve resimlerden.
Sağda Hırbet ül-Mefcir Sarayı heykellerinden birisi.

Anadolu Türklerin yurdu olmadan önce, ilkçağlardan itibaren sanata ilgisini göstermiştir. Heykel sanatı, Anadolu’da MÖ. 9000’li yıllardan çok daha öncesine indirgenmektedir. O dönemlerden itibaren tapınılan Tanrı veya Tanrıça idolleri bir çok uygarlığın izlerini günümüze taşımıştır. Döneme uygun en önemli örnekler Alacahöyük ile Çatalhöyük’te (Çorum civarı) rastlanmaktadır. [10]. Bunlar arasında boğa başları, ile Tanrıça heykelcikleri büyük önem taşımaktadır. *Çatalhöyük Ana Tanrıça heykeli (Kybele)*, bugün en bilinen örneklerin başında gelmektedir. Anadolu’da bir çok uygarlık, doğurganlık ve bereket simgesi bu idollerle yaşamlarını devam etmişlerdir[11].

Çatalhöyük ve Frig Ana Tanrıça Heykelcikleri

Orta Asya Türklerinde “balbal” geleneğini görmek mümkündür. Bir Türk öldüğünde, o kişi cesursa ve birini öldürdüyse, öldürdüğü her kişi için tahtadan bir insan tasviri oyulup, mezarı üzerine yerleştirilir. Bunlar ona cennette hizmet edecek kişilerdir”. Çin kaynaklarında da; “Türkler, bir alp öldüğünde, mezarının üstüne bir hatıra sütunu dikerler. Bazıları için 100 hatta 1000 taş dikilmiştir.” denilmektedir. Orhun ve Yenisey yazıtlarında da; bu heykellerin mezarda yatan kişi için tarafından öldürülen ve öbür dünyada kendisine hizmet edecek insanları temsil ettiğini doğrulamaktadır[12]. Özellikle Göktürk gibi eski Türk uygarlıklarında gözlenen bu balballar, ilk anıt heykel uygulamaları olarak kabul edilemezler mi? Yada bugün günümüze ulaşan Anadolu beyliklerinin bir çok eserinde yer alan iri kabartma bezemeler (örneğin bir Divriği Şifahane kapısı) , yarattıkları girinti-çıkıntılarla birer rölyef sayılamaz mı? [13].

Balbal Örneği

Kültigin Anıtları

Divriği Taçkapı görünüm

Selçuklu Kartalı-Divriği Ayrıntı

Osmanlı toplumunda “genelde üç boyutlu ve gölgesi yere düşen, etrafında dönülebilir yani rond-bosse halindeki heykellere pek de sıcak bakılmamıştır” demek yanlış olmayacaktır. Bu bağlamda da mimariye bağımlı ve süsleme esaslı anlayışın ağırlıkta olduğu uzun bir dönem yaşanmıştır[14].

Osmanlı döneminde, her şeye rağmen Osmanlı mezar taşlarının bir kısmını (özellikle batılılaşma evresi örnekleri) adeta birer anıt gibi değerlendirmek yanlış olmayacaktır. Neticede 19.yy mezar taşları, özellikle anıtsallığı ve abartılı süslemeleri ile dikkat çekmektedir. Bu mezar taşları ölen kişinin kadın, erkek veya çocuk mu oldukları yada onların mesleğine varıncaya kadar bir anlatıya sahip olmaları açısından oldukça önemlidirler[15].

Osmanlı Batılılaşma dönemi mezar taşı örnekleri

19.yy.da Avrupa'da neoklasik ve romantik etkilerle portre sanatına ve ifadesel hayvan heykelleri yapımına önem verilmeye başlanmıştır. Bu bağlamda bir çok meydan ve bahçeleri aslan, boğa veya geyik heykelleri süsler. Osmanlı'nın da bundan etkilendiği düşünülmektedir. Batılılaşma döneminde; özellikle Ermeni Balyan ailesi üyelerinin yaptığı saray ve köşk gibi yapıların bahçelerine Avrupa'dan getirilen aslan, boğa, geyik gibi hayvan heykelleri yerleştirilir[16]

Beylerbeyi Sarayı Bahçesinden, aslan, karaca ve yavrusu; P.Rouilland tarafından, mermer ve bronz, Paris-1864,(Milli Saraylar kitabı,s.150).

Sanayi-i Nefise Mektebi açılmadan önce, heykel sanatı adına yapılan önemli girişimler olduğundan daha öncede bahsedilmiştir. Nitekim, Kanuni Sultan Süleyman zamanında (1520-1562) vezir İbrahim Paşa Mohaç Seferi dönüşünde, Budapeşte'de gördüğü birkaç heykel örneğini (Herkül, Apollon ve Diana) beraberinde getirir ve bu heykeller, İbrahim Paşa Sarayı önüne; At Meydanına (Sultanahmet) dikilirler.[17]. Bu davranışıyla kınanan ve hatta

“putseven” olarak eleştiriler alan vezir, “Frenk ve gavur İbrahim” gibi lakaplara maruz kalır. Hatta bu heykelleri diktiği için Figânî, kendisini idama götürtecek ünlü beytini yazar;

“Dü İbrahim âmed bedeyr-i cihan; Yeki put-şiken şüt, yeki put-nişan” yani şöyle demiştir: “İki İbrahim geldi dünyaya; biri putları yıktı, biri putlar dikti”[18].

Osmanlı’da gerçek bir heykel eğitimi için açılacak olan okuldan önce bir Osmanlı sultanı, Sultan Abdülaziz; Avrupa’ya seyahate çıkmış ve burada gördüklerinin etkisinde kalarak kendisinin heykelini yaptırmıştır. Böylelikle Osmanlı’da ilk kez bir padişahın heykeli yapılmış olmaktadır. Sultan Aziz’in heykelini, C.F.Fuller (1830-1875) adlı heykeltıraş at üzerinde betimlemiştir[19].

C.F.Fuller, Abdülaziz Heykeli,1871,Bronz Heykel

Uzun bir geçmişi olmayan ve dinsel çekincelerin etkisinde kaldığı düşünülen Türk heykeli, Sanayi-i Nefise mektebinin açılması ve heykel bölümünün kurularak başına Yervant Oskan’ın getirilmesiyle gerçek anlamda eğitim hayatına başlamıştır. (1883). Sanayi-i Nefise Mektebi’nde Heykel Bölümünün Açılması Türk Sanatı tarihinde oldukça önemli bir olgudur[20].

18. ve 19. Yüzyıllarda, Osmanlı’da Ermeni sanatçıların önemi büyüktür. Bu sanatçılardan birisi de Yervant Oskan Efendi’dir (1855-1914). Oskan Efendi, Samatya’da gayrimüslim bir ailenin oğlu olarak dünyaya gelir. Babası Hagop Oskan Bey, oldukça kültürlü ve görmüş-geçirmiş bir kişidir. Kendisinin öğretmenlik yaptığı, şairlik ve tercümanlık gibi birkaç mesleğe de vakıf olduğu bilinmektedir. [21]. Yervant ilk eğitimini 11 yaşında, Beşiktaş-Makruhyan okulu ile bir rahip okulu olan Pera Hayr Ananya’da alır. Sonrasında da, babasının isteği

üzerine Venedik'teki Murad Rafaelyan Okulu'na gider. (1866). Sanatçı, Ermenice ve Fransızca dersler dışında kendini resim ve çizimlere vermiş, bu durum hocasının da dikkatini çekmiştir. 1872'de Rafaelyan Okulundaki eğitimini tamamlayan Oskan, ardından Roma'ya gider. Burada güzel sanatlar alanından heykel bölümünü seçerek Roma İmparatorluk Güzel Sanatlar Akademisi'ne girer. Kendisi okulda; Enrico Beckett ve Cirolama Mazzini'den dersler alır. Ayrıca resim ve mimari derslerine de katılan sanatçı, Avrupa'da heykel eğitimi gören ilk Osmanlı öğrencisi olması açısından büyük önem taşır. İtalya'da bulunduğu süre zarfında sanatçının, İtalyan natüralizminden etkilendiği bilinmektedir[22]. Yervant Oskan Efendi, dönemin kültür ve sanat merkezi olan Paris'e de gider ve burada bir çok sergiye katılır. Çalışmaları ile bir çok madalya kazanan sanatçı, Paris'te kalmak istese de aile isteğiyle geri dönmek zorunda kalır [23].

Oskan Efendi, İstanbul'a döndükten sonra hayatının dönüm noktalarını yaşar. İngiliz. Konsoloslukun düzenlediği bir sergiye çalışmaları ile katılan sanatçı, burada Osman Hamdi Bey ile tanışacak ve bu tanışma uzun yıllar sürecek bir dostluğa ve çalışma arkadaşlığına dönüşecektir. Nitekim Osman Bey, açılan Sanayi-i Nefise Mektebi müdür yardımcısı ve heykel bölüm başkanlığını Oskan Efendi'ye verecektir. Sanatçı ayrıca Müze-i Hümayun'da heykel restoratörlüğü de yapacaktır. [24]. Bu doğrultularda Oskan Efendi'nin Türk heykel sanatındaki yeri tartışılmayacak derecede önem kazanır. Kendisinin, heykel bölümünün ilk hocası olması ve kendisinden sonra gelecek öğrencileri yetiştirmesi bunu haklı çıkartmaktadır. Akademiye uzun yıllar hizmet eden sanatçı, ilk heykel kuşağını yetiştirmesi açısından önemlidir. Bu bağlamda, kendisinden sonra heykel bölümünün başına geçen İhsan Özsoy (1882-1944) için değeri çok büyük olur [25].

Yervant Oskan (1855-1914)

Sanayi-i Nefise Mektebi'ne 32 yıl hizmet eden Oskan Efendi, burada müdür yardımcılığı, heykel bölümü hocalığı yapmakla birlikte kendi çalışmalarını da ifşa eder. Okulda, alçı modelleri kendisi hazırlamakta ve alçı kalıplarını kendi dökmektedir. Ancak ne yazık ki sanatçının bugün çoğu eseri, ya alçıdan yapıldıkları için yada koleksiyonerlerin elinde, yok olmaya mahkum olmuşlardır. Yervant Oskan, akademizme değer veren ve klasik izler taşıyan üslubu ile dikkat çeken bir sanatçıdır. [26].

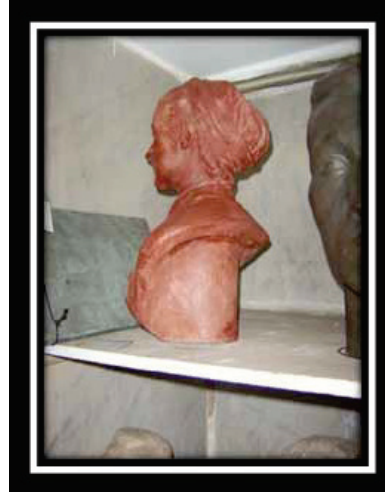
Sanatçı yapıtlarının malzemesinde özellikle; alçı, mermer, bronz yada pişmiş toprağı tercih eder. Bunlarda genellikle tarihsel ve günlük konulara değindiği, hatta mitolojiden de esinlendiği gözlenir. Daha ziyade büst ve rölyef çalışmalar yapmakla birlikte, küçük boyutlu heykel çalışmaları da bulunan sanatçı, form tekrarı yapmaktan kaçınmış ve çalışmalarında özellikle natüralist ve klasik üslubu tercih etmiştir. [27].

Yervant Oskan, "Kendi veya Kardeşi Dikran Osgan Büstü"

Alçı, 1880, 27x16.2x10 cm, Nahit Kabakçı Koleksiyonu

Alçı malzemededen yapılan bir çalışmadır. Büyük olasılıkla, Oskan Efendi'nin kardeşine aittir. Ayrıntılı çalışılmış bir eserdir. Genç Oskan, gür ve dalgalı saçlarıyla ceket, gömleği ve papyonu ile oylumlandırılmıştır. Yüzde ılımlı bir ifade seçilir. Yapıt, yuvarlak bir kaide üzerine oturtulmuştur. Yapıtın arka kısmında; Ermenice "Yervant Osgan, Kardeşi Dikran'a Hatıra olarak- 1880" yazısı eklenmiştir. [28].

Yervant Oskan, "Naile Hanım Büstü"

56x47x38 cm(yükseklik, genişlik ve derinlik), İ.R.H.M, alçı;

Sanatçı dostu Osman Hamdi Bey'in eşi Naile Hanım'ı¹ sıklıkla betimleyen Oskan Efendi, böyle bir çalışmada (*İRHM koleksiyonu-Naile Hanım büstü*) alçı malzeme kullanmış olup, büstün ölçülerini de 56x38x47 cm olarak belirlemiştir. [29].

¹ *Naile Hanım; Osman Hamdi, Paris'te eğitim gördüğü sırada "Marie" isimli bir Fransız bayanla evlenmiştir. Ondan "Fatma ve Hayriye" isminde iki çocuğu olur. Yurda dönünce bu eşinden ayrılan Hamdi Bey, daha sonra yine bir Fransız olan ve adı yine "Marie" olan bayanla 2.evliliğini yapar. Viyanada tanıştığı ve sonra İstanbul'a beraber geldikleri bu eşine, Osman Hamdi sonradan "Naile" ismini verecektir. (Cezar, Mustafa, Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi, 1.Baskı,T.İş Ban.Yayınları, İst.1971, s.142).

Heykelin pişmiş toprak izlenimi oluşturması için boyandığı bilinmektedir. Kolları omuzdan kesik, başı hafif sola dönük halde betimlenen büstün, perçemli saçında bir eşarp dikkat çeker. Naile Hanım'ın kenarları işlemeli üstlüğüünün içine ayrıca bir de içlik giydiği gözlenmektedir. Bakışları ileri yönelmiş figürün ifadeleri, oldukça net ve belirgindir. Bu derin ifadesel yaklaşım, sanatçının yaptığı hacimle vurgulanmaktadır. "E.Osgan" olarak atılan bir imza, büstün arka kısmında yer alır. Bu yapıtın klasik etkiler altında ve realist anlayışta yapıldığı anlaşılabilir. [30].

Uzun bıyıkları ve sivri sakalıyla biçimlenen yüzde derin bir anlam oluşturulmuş çalışma, 51x54x30cm. ebatlarındadır. Figürün altında oluşan çizgiler, hafif çatılmış kaşlar birkaç ayrıntı olarak belirir. Ayrıca üste giyilen gömleğin yakası, düğmeleri cebi gibi tüm ayrıntılar unutulmamış ve gerçekçi olarak yansıtılmışlardır. Hatta kumaşın kat kıvrımları dahi net olarak yansıtılmıştır. Sanatçının çoğu yapıtında olduğu gibi, bu yapıt da klasik anlayışta. Doğal, natüralist izler dikkate değerdir [31]. Sanatçının gerek bu çalışmayla, gerekse de "V. Caillard büstü" ile 1902 sergisine katıldığı bilinmektedir. Bu çalışmalar o kadar gerçekçidirler ki, adeta dile gelip konuşacaklardır [32].

Bugün Türk heykelinde yaşanan en büyük sıkıntı, zaten geç başlamış olan bir sanat dalının günümüze ulaşmada yaşadığı problemlerdir. Bunda, eserlerin çoğunlukla alçı gibi dayanıksız malzemeden yapılmış olmasının payı büyüktür. Bundan Oskan Efendi de payını alır ve ne yazık ki sanatçının günümüze çok az eseri baki kalabilir. Bugün bu eserler bronza dökülmediği müddetçe, tümünü aynı kötü kader bekleyecektir. Bu konuda ilgililerin daha duyarlı olmasını ümit ediyor ve bu eserlerin daha iyi şartlarda korunarak, gelecek kuşaklara ışık olmasını temenni ediyoruz

Yervant Oskan, "Osman Hamdi Büstü";
51x54x30 cm, İ.R.H.M, mermer

KAYNAKLAR

- [1] <http://meal.ihya.org/kurandan-ayetler/>10 Nisan 2012
- [2] Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997, Ank., s.122.
- [3-5] Çiftçi, Köksal, 2008, Tek Tanrılı Dinlerde Resim ve Heykel Sorunu, İst., s.168-169
- [6] Berk, Nurullah, 1937, Türk Heykeltraşları, İst., s.10.
- [7] Yakutcan, Ahmet, Ömür, Cuma, 1991, İslam'da Resim, Heykel ve Müzik, İzm., s.4-6.
- [8] İpşiroğlu, M.Ş., 2005, İslamda Resim Yasağı ve Sonuçları, YKY, İst., s.10,21,23. ; Çiftçi, Köksal, 2008, Tek Tanrılı Dinlerde Resim ve Heykel Sorunu, İst., s.215, 217, 219, 222-223.
- [9] Çiftçi, Köksal, 2008, Tek Tanrılı Dinlerde Resim ve Heykel Sorunu, İst., s.43
- [10] Fıratlı, N. Meriçboyu, Y. , 1970 , Küçük Plastik Eserler-Heykelcikler, *Türkiyemiz (4 aylık Sanat Dergisi)*, S.1: s.16-22.
- [11] Kuban, Doğan, 2005, Çağlar Boyunca Türkiye Sanatı'nın Anahatları, 2.basım, İst., s.19-20,29. ; And, Metin, 1974 ,Çıplak Resim, İslam Halifelerinin Saraylarında da Yer Almış, Ancak Hiçbir Zaman Yasaklanmamıştır, *Milliyet Sanat Dergisi*, S.109, İst.: s.18-20.
- [12] THEMA LAROUSSE-TEMATİK ANSİKLOPEDİ, Sanat ve Kültür: Türk-İslam, 1993-94., C. 6, *Milliyet Yayınları*, s. 194-195.
- [13] Ögel, Semra, 1987, Anadolu Selçukluları'nın Taş Tezyinatı, *TTK.Yayınları*, 2.baskı, Ank., s.21-26.
- [14] İnal, İnsel, 2005 ,Türk Heykel Sanatına Tarihsel Bir Bakış, *Günümüz Türk Heykel Sanatı'nın Sorunları-Ulusal Heykel Sempozyumunu Bildiriler Kitabı*, Kocaeli Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Plastik Sanatlar Bölümü Heykel ASD, Kocaeli-Hereke ,s.112-123.
- [15] Başoğlu, Emre, 2005, Tarihten Günümüze Batı Anadolu Uygarlıkları Heykel Sanatında Taşın İşlenişi, Sanatta Yeterlik Tezi, (Dış:Önder Büyükerem), M.S.G.S.Ü., S.B.E. Heykel Anasanat Dalı, Heykel Programı, İst.,s.75 ; Alsaç, Birsen, Alsaç, Üstün, 1993, Türk Resim ve Yontu Sanatı, İst-Haziran, s.70.
- [16] Tansuğ, Sezer, 2006, Çağdaş Türk Sanatı, 8.basım, İst., s.39,41; Kaya, Gülsen Sevinç, Osmanlı Sanatı'nda Heykel ve 19. Yüzyıldaki Görünümü, *Milli Saraylar, (Tarih-Sanat-Mimarlık)*, S.3, İst.: s.145-156.
- [17] Sinanlar, Seza, 2009, Atmeydanı-Bizans Araba Yarışlarından Osmanlı Şenliklerine-3.baskı, İst.,s.54-55.
- [18] Tezcan, Esmâ, 2004, Pargalı İbrahim Paşa Çevresindeki Edebi Yaşam, Türk Edebiyatı Bölümü YLT, Bilkent Üniversitesi, Ank-Haziran:s.18-19.
- [19] Elibal, Gültekin, 1973, Atatürk ve Resim-Heykel, *T.İş.Bankası Yayınları*, İst., s.68
- [20] Köksal, Ahmet, 1983, Resim ve Heykel Sanatımızda 100 Yıl, *Milliyet Sanat Dergisi*, S.68, İst-15 Mart: s.32-35.
- [21] Koç, Pınar Bolel, 2007 , Sanayi- Nefise Mektebi Muallimi Ermeni Heykeltraşlarımızdan Yervant Oskan, *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler*, Erciyes Ün.Yayıncı, C.III, Ocak: s.547-564. ; Koç, Pınar Bolel, 2003, İlk Heykeltraşlarımızdan Yervant Osgan ve Bilinmeyen Heykelleri, *Sanat-Antika Koleksiyon Dergisi*, Y.1, S.4, İst-Nisan: s.35-49.
- [22] Giray, Kıymet, 1999, Osmanlı İmparatorluğu'nda Heykel Sanatı'nın Gelişim Çizgisi, *Osmanlı Ansiklopedisi (Kültür ve Sanat)*, C.11, ANK.: s.491-495. ; Koç, Pınar Bolel, 2003 , İlk Heykeltraşlarımızdan Yervant Osgan ve Bilinmeyen Heykelleri, *Sanat-Antika Koleksiyon Dergisi*, Y.1, S.4, İst-Nisan: s.35-49. ; Köksal, Ahmet, 1983, Resim ve Heykel Sanatımızda 100 Yıl, *Milliyet Sanat Dergisi*, S.68, İst-15 Mart, : s.32-35.

- [23] Koç, Pınar Bolel, 2007, Sanayi- Nefise Mektebi Muallimi Ermeni Heykeltıraşlarımızdan Yervant Oskan, *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler*, Erciyes Ün.Yayıncılık, C.III, Ocak,: s.547-564.
- [24] Tansuğ, Sezer, 2008, Çağdaş Türk Sanatı, 8.basım, İst-Ocak, s.104.
- Sanatçının, hem okul müdür yardımcısı olması- hem de restoratör olarak görevde bulunması hoş karşılanmaz. Bunu içeren bir yazıya “*Başbakanlık Osmanlı Arşivi*”nde rastlanır;
- Tarih: 13/ C / 1327 (Hicri)**
- Dosya No: 1134**
- Gömlük No: 56, Fon Kodu: MF.MKT**
- “Osmanlı Müzeleri Müdüriyet-i Umumisi Tamirat Memuru (Restoratör) ve Sanayi-i Nefise Mektebi Dahiliye Müdürü (Osman Hamdi Bey’in yardımcısı) olan Yervant Oskan Efendi’nin bu şekilde iki ayrı memuriyet görevi alamayacağı ve ayrıca bunlar için aldığı iki ayrı maaştan birisinin de kesilmesi gerektiği, ve hatta kendisi tarafından bir miktar para verme zorunluluğu olduğuna dair belgelerdir”. (10 Haziran 2010-BOA).**
- [25] Köksal, Ahmet, 15 Mart 1983, Resim ve Heykel Sanatımızda 100 Yıl, *MİLLİYET SANAT*, S.68,: s.32-35. ; Koç, Pınar Bolel, 2007 ,Sanayi- Nefise Mektebi Muallimi Ermeni Heykeltıraşlarımızdan Yervant Oskan, *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler*, Erciyes Ün.Yayıncılık, C.III, Ocak,: s.547-564.. ; Koç, Pınar Bolel, 2003, İlk Heykeltıraşlarımızdan Yervant Oskan ve Bilinmeyen Heykelleri, *Sanat-Antika Koleksiyon Dergisi*, Y.1, S.4, İst-Nisan, : s.35-49.
- [26] Köksal, Ahmet, 15 Mart 1983, Resim ve Heykel Sanatımızda 100 Yıl”, *Milliyet Sanat Dergisi*, S.68, İst,: s.32-35. ; Naipoğlu, Seçkin G. 2008 ,Sanayi-i Nefise Mektebi’nde Sanat Tarihi Yaklaşımı ve Vahit Bey, (Dnş: Doç.Dr. Zeynep Yasa Yaman), Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, S.B.E, Sanat Tarihi ABD,Doktora Programı, C.I, Ank., s.56.
- [27] Osman Hamdi Bey’den *Günümüze Güzel Sanatlarda Kim Kimdir?*, 1995, *MSÜGSF Yayını*, İST.; Renda, Günsel, 2002 , Osmanlılarda Heykel, *Sanat Dünyamız (Üç Aylık Kültür ve Sanat Dergisi)*, YKY, İst., S.82,: s.138-145.
- [28] Kürkman, Garo, 2004,Osmanlı İmparatorluğu’nda Ermeni Ressamlar, C.II, İst, s.677
- [29] Köksal, Ahmet, 15 Mart 1983 ,Resim ve Heykel Sanatımızda 100 Yıl, *Milliyet Sanat Dergisi*, S.68, İst, : s.32-35.
- [30] Naipoğlu, Seçkin G. 2008, Sanayi-i Nefise Mektebi’nde Sanat Tarihi Yaklaşımı ve Vahit Bey, (Dnş: Doç.Dr. Zeynep Yasa Yaman), Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, S.B.E, Sanat Tarihi ABD, Doktora Programı ,C.I, Ank., s.56. ; Adnan Çoker, 1983, Osman Hamdi ve Mektebi Sanayi-i Nefise-i Şahane, *MSGSF yayını* , İst., s. 29.
- [31] Naipoğlu, Seçkin G. 2008 ,Sanayi-i Nefise Mektebi’nde Sanat Tarihi Yaklaşımı ve Vahit Bey, (Dnş: Doç.Dr. Zeynep Yasa Yaman), Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, S.B.E, Sanat Tarihi ABD, Doktora Programı- C.I, Ank., s.56.
- [32] Thalasso, Adolphe, (Çev.Orçun Türkay-Öykü Terzioğlu), Nisan 2008, Osmanlı Sanatı-Türkiye’nin Ressamları, *İBB Sanat Dizisi 1*, İst. s.108.